

El jaciment altmedieval de la plaça dels Maristes (Pontós, Alt Empordà)¹

The Late Medieval archaeological site of Plaça dels Maristes (Pontós, Alt Empordà)

Aquesta excavació preventiva va permetre documentar un modest establiment rural, molt afectat pel fet de trobar-se immediatament a sota del nivell del sòl, que caldria datar entre la segona meitat potser avançada del segle VII i els inicis del IX. No es tracta d'un fet aïllat sinó d'un tipus d'hàbitat que va ocupar el territori després de la fallida de les vil·les.

Paraules clau: món rural, segles VII-IX, ceràmiques tardanes, ocupació del territori.

A rescue excavation brought to light a modest rural settlement in a poor state of conservation due to its position directly beneath the surface. The site is dated between the end of the second half of the 7th century and the beginning of 9th century. It is not isolated as this type of settlement was spread accross the territory after the collapse of the *villae*.

Keywords: rural world, 7th-9th centuries, late pottery productions, territorial occupation.

1. Aquest treball s'ha realitzat dins del marc del projecte del Ministerio de Economía y Competitividad *Del oppidum a la ciuitas (III). La transformación de la ciuitas y la transición hacia nuevos modelos de estructuración territorial* (HAR-2013-400778-P).

Figura 1. Pontós (Alt Empordà). Situació geogràfica.

Introducció

Aquesta interessant estació es localitza a migdia del nucli urbà del poble empordanès de Pontós (figura 1). Va ser descoberta durant les primeres tasques d'urbanització d'aquell sector i fou objecte d'una excavació arqueològica preventiva l'any 2003 amb resultats positius.² Durant aquells treballs es varen identificar vint estructures negatives excavades al subsòl natural, concretament divuit retalls, sitges

molt possiblement, per la seva planta circular i fons còncau, tot i que només en un dels casos, en recuperar-se pràcticament sencera, es va poder confirmar sense dubtes aquella possibilitat; les altres conservaven només una alçada d'entre 6 cm i 50 cm, cosa que feia complicada qualsevol conjuntura. També es van identificar i excavar dues petites escombreres. Tot el conjunt es trobava en molt mal estat de conservació i, sobretot, molt arrasat, bastant per sota de l'antic nivell de circulació (figura 2).

Algunes de les estructures negatives explorades conservaven diferents estrats al seu interior, amb abundant presència de carbons, cendres i escòries de ferro, indicis de la proximitat d'algun forn metal·lúrgic. Hi havia fosses connectades les unes amb les

2. Les tasques arqueològiques foren dirigides per N. Colomeda de l'empresa Arqueociència, Serveis Culturals S. L., entre els dies 17 de març i 4 d'abril de l'any esmentat.

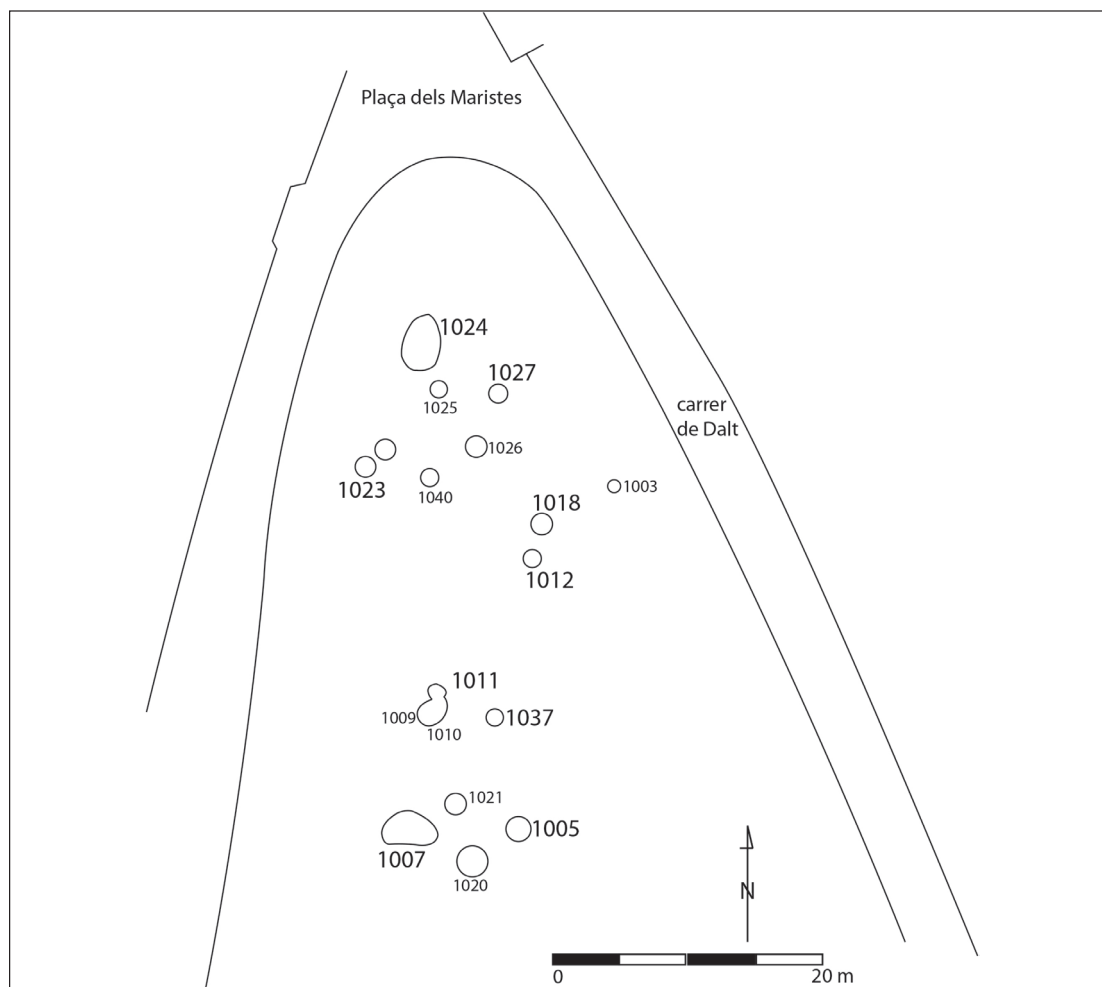

Figura 2. Planta del jaciment de la plaça dels Maristes (Pontós). S'assenyalen les fosses, les sitges i els abocadors amb el número d'identificació (el material estudiat procedeix de les fosses i sitges amb el número marcat de mida més gran).

altres, arrodonides però irregulars, i, com s'ha dit, una única sitja segura (*supra*). La presència de les escombreres, on es van trobar els mateixos materials (ceràmiques, fauna cremada i/o tallada —vedella, ovel·la, cabra, porc i conill—, escòria de ferro, carbons i cendres) assenyalaria versemblantment l'existència d'un petit establiment camperol allí mateix o molt a la vora (Colomeda 2003; Colomeda 2004: 365-366).

Malgrat la modèstia i simplicitat de les restes es tracta d'una valuosa troballa que ens aporta clàries sobre els models d'ocupació d'aquestes terres en el pas de l'antiguitat tardana a l'alta edat mitjana, una etapa que ha estat, fins fa poc, invisible als nostres ulls arqueològicament parlant, i que a poc a poc comencem a conèixer.³

3. Convé assenyalar que d'ençà d'uns quants anys, a partir de diversos projectes de recerca, d'activitats lligades a la restauració i de la intensificació de les excavacions preventives i de salvament, el nombre de dades sobre aquesta etapa en el que seria la Catalunya Vella, s'han multiplicat exponencialment. Sense pretendre ser exhaustius citem alguns treballs més recents, cada un dels quals amb nombrosa bibliografia: Martí 2006: 145-165; Roig 2009: 207-251; Sancho 2009: 275-287; Martí 2010: 239-245; Sancho 2011: 83-93; Gibert 2011; Folch 2012; Sancho 2015: 25-34; Enrich i Sales 2015: 23-33; Ollich *et al.* 2015: 14-22; Folch *et al.* 2015: 34-42; Agelo 2015: 53-68; Pratdesaba 2015).

Material recuperat

Mancats d'estructures i d'altres vestigis eloqüents, analitzarem la cultura material aplegada per intentar aproximar-nos a les peculiaritats del jaciment i a la seva cronologia. Malgrat que de seguida va quedar clar que el material era uniforme i que fer-ne un estudi estratigràfic no conduïa enlloc, farem, tanmateix, una presentació dels objectes per unitats estratigràfiques, començant pels atuells de terrissa i continuant pels metalls, tot fent referència, quan convingui, a altres tipus de troballes de més o menys interès.

UE 1000. Superficial general de tota l'àrea. D'entre el material amb forma convé referir-se a dues olles (o urnes⁴) de perfil en essa, sense coll, i llavi molt obert devers l'exterior. Foren obrades a torn, amb argiles rugoses, prou ben depurades encara que amb presència puntual de desgreixant de calç, amb l'exterior ben acabat, de color grisós, més fosc en una de les peces que en l'altra. La primera (figura 3,1), de llavi lleugerament triangular, mostra interiorment un suau encaix on assentar-hi una tapadora i, exterior-

4. La diferència entre una peça i l'altra és que l'olla era dotada de dues nanses contraposes i l'urna no en tenia cap. Vegeu Casas *et al.* 1990: 34.

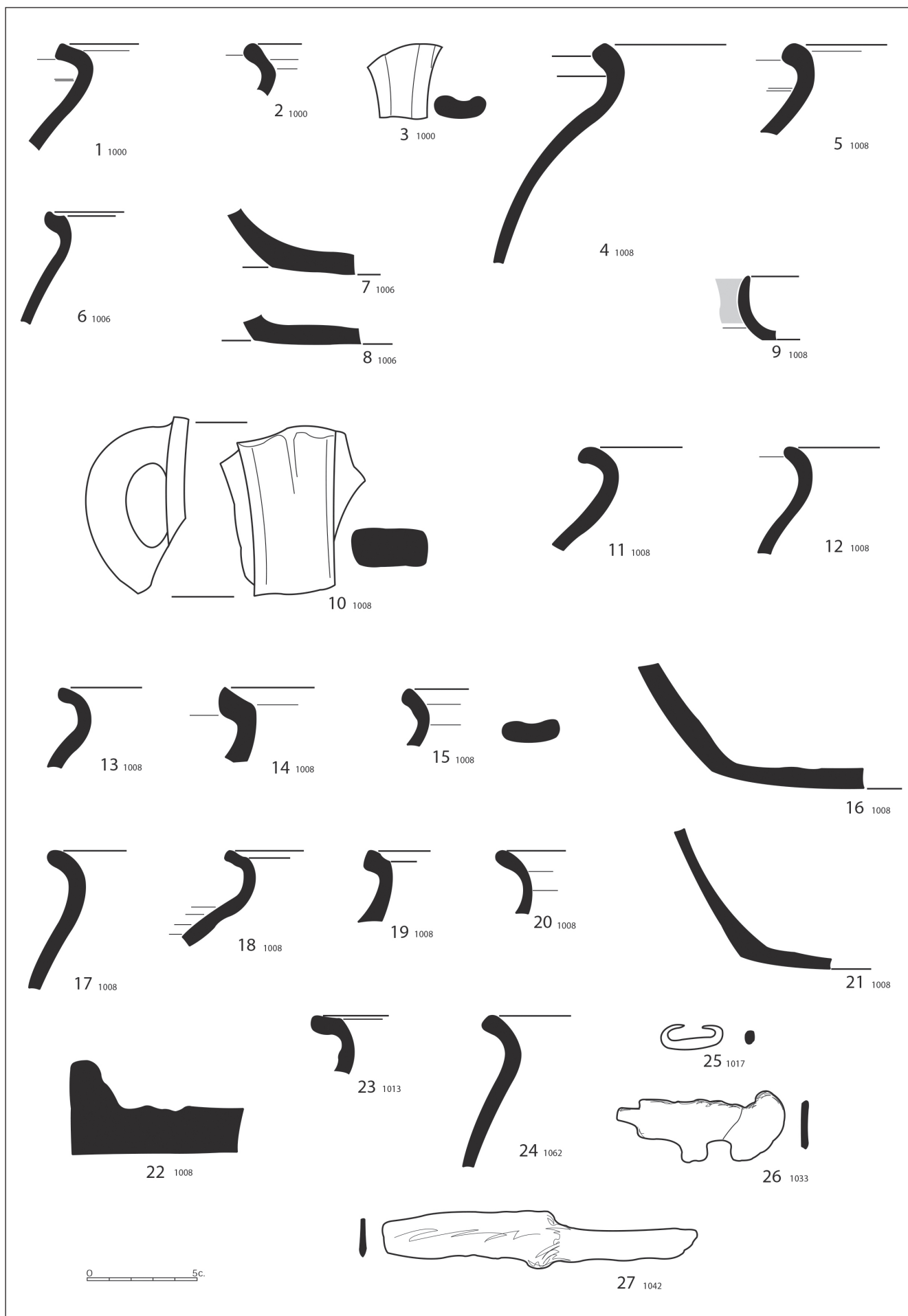

Figura 3. Plaça dels Maristes. Material estudiat. 1 a 3 (UE 1000), 4, 5 i 9 a 22 (UE 1008), 6 a 8 (UE 1006), 23 (UE 1013), 24 (UE 1062), 25 (UE 1015), 26 (UE 1033), 27 (UE 1042).

ment, un solc ben marcat, únic, per acaba la panxa del recipient i s'inicia la vora. L'altra és de formes més arrodonides (figura 3,2). Afegim-hi un fragment de nansa, no gaire gran, probablement d'un tupí, de secció el·líptica amb solc a la cara exterior (figura 3,3). La pasta és dura, rugosa, fosca, i la superfície exterior, un xic rugosa, de color negre.

UE 1006. Nivell de terra marronosa, fosca i flonja que omplia la fossa circular obrada al subsòl, 1005 (figura 2), de fons còncav, d'un diàmetre d'uns 1,90 m i que només conservava uns 12 cm d'alçada. Vora d'una olla (o urna) de perfil en essa, obrada a torn, d'argila dura i rugosa, amb desgredant de mica i de calç ennegrida interiorment i marronosa exteriorment, amb llepades griseses. El perfil suaument arrodonit del llavi mostra interiorment un solc ample i ben definit per encaixar-hi una tapadora (figura 3,6). Es van recuperar dos fragment de base d'uns recipients similars, també obrats a torn, un de cuit a foc reductor (figura 3,7) i l'altre a foc oxidant (figura 3,8), amb pasta dura i molt rugosa i presència de punts blancs. Mostren un fons lleugerament convex cosa que exigiria l'ús complementari d'un trespeus o anar penjades de les nanses damunt del foc. Abundància d'escòria de ferro.

UE 1008. Capa de terra fosca i flonja, amb moltes cendres i carbons que omplia el retall 1007 (figura 2), rectangular, d'uns 3,80 m per 2,25 m, molt irregular. D'aquest estrat procedeix un fragment, únic ara per ara, de ceràmica d'importació, en aquest cas, d'una cassola de cuina africana de la forma Lamboglia 9, interiorment recoberta d'un vernís ataronjat molt viu i exteriorment d'una patina uniforme i molt ben adherida de color gris cendra. Tot i la llarga durada d'aquesta forma, ben present en aquest territori i fins i tot imitada en diversos tallers locals com a Llafranc (Casas *et al.* 1990: 76), és característica, sobretot, de nivells de la segona meitat del segle II i de tot el segle III. En aquest context l'hem de considerar residual i no tenir-la en consideració (figura 3,9). Els altres atuells són molt uniformes formats exclusivament per olles (i/o urnes) de perfil en essa i bases lleugerament bombades. N'hi ha, però, de perfils diferents, més arrodonides (figures 3,4, 3,5, 3,11, 3,12 i 3,17), sempre en ceràmica grollera reduïda, de color grisós més o menys fosc, i desgredant de calç, o semblants en tot però amb el coll del recipient diferenciats (figura 3,13). Altres mostren un llavi triangular (figures 3,14 i 3,15) amb argiles oxidadoreduïdes i desgredant de calç o, ben semblants, mostren un solc ample per col·locar-hi convenientment la tapadora (figura 3,18 i 3,19). Les característiques de l'argila són com les dels fragments referits anteriorment. Nansa robusta, curta, de perfil semicircular amb secció rectangular i costats curts arrodonits, amb mostra de ditades en el punt d'unió amb el cos del recipient (figura 3,10). Ceràmica grollera de pasta rugosa de nucli molt negre i tonalitats exteriors marronoses amb llepades griseses (figura 3,20). S'han conservat dos fragments de bases lleugerament bombades (figures 3,16 i 3,21). Assenyallem també un fragment de paret d'una olla (o urna) de mida considerable, decorada amb fins

meandres impresos a la cara exterior.⁵ També s'ha conservat una suposada tapadora d'uns 8 cm de diàmetre, feta a partir de l'adaptació, molt descurada, de la base d'un recipient d'aquestes característiques tancat. Si realment ho fos, seria l'única recuperada de tot el conjunt.

Interessa assenyalar un fragment de *tegula* de mòdul petit, amb un gruix d'uns 2 cm a la part central i d'uns 4,2 cm, a la rebava lateral (figura 3,22) i d'*imbrices*, de les mateixes mides. Fragment de ceràmica campaniana B de Cales de la forma Lamboglia 5. Fragments de ceràmica comuna oxidada ibèrica. Fragment de ceràmica comuna africana de pasta groga (Casas *et al.* 1990: 44). Cinc fragments de ceràmica grollera reduïda amb decoració incisa feta amb rodeta a la paret externa. Fragments molt escadussers d'algun objecte de vidre de color verd blavós, de tradició tardoantiga. Escòria abundant de ferro. Aquest estrat va ser, de tot el conjunt, el que proporcionà més objectes ceràmics i més fauna.

UE 1013. Terra de color marronós fosc, flonja, amb molta cendra i carbons, que colgava un retall circular obrat al sòl natural d'uns 1,27 m de diàmetre, de fons còncav i una alçada conservada d'uns 13 cm. Una única peça amb forma, una vora d'una olla (o urna) de perfil en essa, de ceràmica grollera reduïda, de pasta rugosa i dura de color gris fosc i paret externa de tacte més fi i de color negre. La vora, arrodonida, s'obre cap enfora fent-se paral·lela de la superfície de repòs. Mostra un solc ample per encaixar-hi una tapadora. En el punt d'unió del cos i la vora s'observa un filet ornamental en relleu (figura 3,23). Es localitzà, també, una nansa d'àmfora grecoitàlica.

UE 1015. Capa marronosa, fosca i flonja, amb carbons que omplia la fossa arrodonida 1012 (figura 2), obrada al subsòl, d'uns 1,10 m de diàmetre, de base plana i molt arrasada. Conservava una alçada d'uns 12 cm. Fragment d'àmfora africana tardoantiga de forma indeterminada, amb pasta i engalba groga exterior característiques.

UE 1017. Capa de terra marronosa i compacta que omplia una fossa arrodonida (1012) (figura 2), obrada al sòl natural, de fons pla i d'uns 1,12 m de diàmetre. Conservava una alçada de només 12 cm. Objecte d'un aliatge de coure molt poc pesant, incomplet. Semblaria part d'un penjoll o d'una baula (figura 3,25).

UE 1019. Terra marronosa, flonja, amb carbons que colgava la fossa circular 1018 (figura 2), obrada al subsòl, d'uns 1,80 m de diàmetre i de base plana. Se'n conservava una alçada d'uns 20 cm. Peu d'àmfora grecoitàlica.

UE 1033. Nivell de terra marronosa, fosca i flonja que omplia la fossa arrodonida 1023 (figura 2), còncava i obrada al subsòl, d'uns 1,30 m de diàmetre, molt arrasada. Fragment trencat d'antic d'una grapa de bronze, de 7,2 cm de llargària màxima i 3,1 cm d'alçada màxima (figura 3,26).

UE 1036. Capa marronosa, flonja, amb presència destacada de cendres i carbons que omplia un retall arrodonit (1027) (figura 2) obrat al subsòl estèril, d'un

5. Publicada a Colomeda 2003, no hem sabut trobar-la entre el material conservat als magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona.

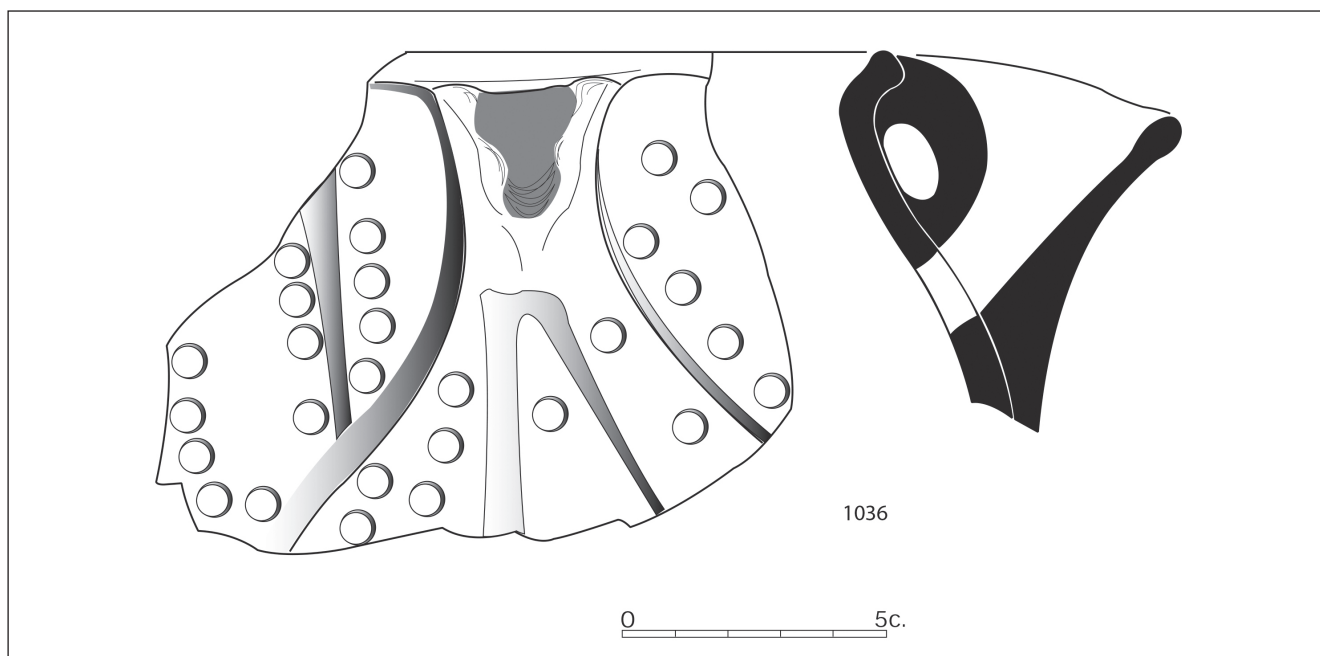

Figura 4. Plaça dels Maristes. Sitra decorada amb impressions circulars (UE 1036).

diàmetre aproximat d'uns 1,25 m, de base còncaua. Retallada d'antic, conservava una alçada d'uns 18 cm. D'aquest nivell procedeix un fragment extraordinari d'una sitra que ha conservat sencer el broc. L'argila és dura, rugosa, prou ben depurada, amb nucli interior gris fosc i marronós per fora. L'exterior, polit, és també d'aquest color amb presència de llepades griseses. Mostra estructuralment una mena de nervis gruixuts, com uns filets, que decoren per fora la paret del recipient, i una ornamentació feta abans de la cuita a base d'impressions d'uns cercles, tots iguals, d'uns 6 mm de diàmetre que es distribueixen per tot l'exterior del recipient. El diàmetre de la vora és d'uns 18 cm (figura 4). Les ceràmiques eren majoritàriament reduïdes, fetes a torn, amb algunes oxidades (també a torn) menys abundants. El repertori de formes era reduït; olles i/o urnes i algun tupí. *Catillus* sencer d'un molí giratori de pedra grisa, volcànica, molt rugosa i porosa, amb cara interna molt gastada, d'uns 0,40 m de diàmetre i 9,6 cm d'alçada, tan malmenat que no podia servir per moldre (figura 5).

UE 1039. Nivell de terra compacta, de color marronós, amb algun carbó. Omplia un fossat circular, 1037 (figura 2), obrat al sòl natural, d'uns 1,33 m de diàmetre i fons còncau. Es conservaven uns 18 cm d'altura. Fragments d'olles de ceràmica grollera reduïda, de fons bombat.

UE 1042. Terra marronosa, fosca i flonja, amb carbons i cendres, que es trobava per sobre de l'escombrera 1024 (figura 2), molt irregular. Ganivet de ferro amb la punta perduda. Fa 14,4 cm de llargària i mostra una amplada màxima de 2,6 cm (figura 3,27). Fragment de *tegula* (mòdul petit). Abundant escòria de ferro.

Deixant de banda la presència escadussera de material ceràmic tardorepublicà (àmfora grecoitàlica, ceràmica comuna ibèrica, campaniana B de Cales...)

(*supra*) que podrien indicar l'existència, en aquella mateixa zona, d'un petit establiment rural d'aquell moment, un fet ben documentat arreu del territori (Burch *et al.* 2010: 75-93), o la localització d'un únic fragment d'una cassola de ceràmica africana de cuina (*supra*) (figura 3,9) que caldria considerar, a manca

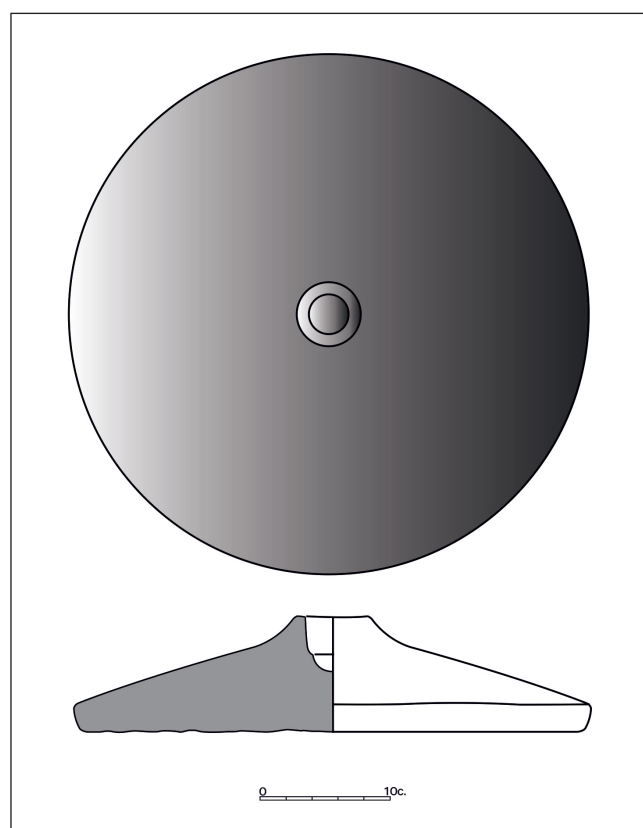

Figura 5. Plaça dels Maristes. *Catillus* d'un molí giratori de pedra volcànica (UE 1036).

de més dades, com una freqüentació esporàdica, hem d'avançar considerablement en el temps per tornar a detectar, a través del registre arqueològic, una ocupació més intensa i més ben documentada que ha deixat indicis més contundents (fosses, sitges i abocadors) però sempre, recordem-ho, per sota dels antics nivells de circulació. Les importacions són ben escasses, amb algun fragment informe d'àmfora nord-africana tardana (UE 1015); la resta del material ceràmic, que ja hem comentat (*supra*), és de producció local i/o regional, amb pastes i acabats molt uniformes, amb poquíssimes variacions. Es tracta d'un conjunt de peces amb molt poques formes, adaptades per anar al foc, per cuinar. Tal com tindrem ocasió de veure, el repertori recuperat no hauria de ser considerat com a representatiu del que seria norma trobar en aquesta època. Hi manquen cassoles, plats, tapadores i morters que són ben presents en jaciments amb cronologies semblants. Caldria pensar, doncs, en una procedència molt determinada que hauria distorsionat la mostra.

Hem agrupat el material en sis categories, cinc de les quals no són altra cosa que olles i/o urnes d'ús culinari, amb variacions en els perfils amb personalitat suficient com per constituir un grup que pot ser analitzat. No tenim formes senceres ni que puguin ser reconstruïdes i, tanmateix, els únics fragments de bases recuperats, deixant de banda un fons pla (figura 3,8), mostren les mateixes característiques cosa que ens obliga a suposar que el perfil majoritari d'aquests atuells mostraria una base lleugerament bombada cap a l'exterior (figures 3,7, 3,16 i 3,21). És una dada interessant; en contextos tardoantics d'aquest territori només tenim indicis clars de bases idèntiques al Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses) (Nolla i Casas 1997: 16, fig. 5,1), un poblat fortificat en alçada amb una cronologia de poc més d'un segle amb un inici a finals del segle vi i un abandonament aparentment pacífic vers el 720. Aquest és un detall valuós, cronològicament parlant, que utilitzarem més endavant.

La classificació d'aquestes olles/urnes que ens ha de facilitar l'estudi del material i la seva contextualització, s'ha fet a partir del dibuix de la vora.

El tipus 1 és una peça de perfil en essa de llavi arrodonit. És la més abundant (figures 3,2, 3,4, 3,5, 3,12, 3,17, 3,20) amb paral·lels en molts jaciments del territori en contextos tardans, a Vilauba (Castanyer i Tremoleda 1999: 256, lām. 86,2), Roses (Puig 1998: 191, lām. 4,4), *castellum* de Sant Julià de Ramis (Burch *et al.* 2006: 81-82, fig. 75,5 i 6 i fig. 76,2), Puig de les Muralles (Nolla i Casas 1997: 14, fig. 3,3), Camí de Sant Feliu de la Garriga (UE 2281, 5005, 5009) (Nolla, Casas i Prat en premsa) o a la fase II (segles VII-VIII) de l'Aubert (Vall d'en Bas) (Folch 2012: fig. 317,1 i 2), per exemple, amb cronologies de segle vi i, sobretot, VII (o inicis del VIII).

El tipus 2 es distingiria per un llavi més obert i en forma de bec (figures 3,11 i 3,23). Hi ha peces ben semblants a Vilauba (Castanyer i Tremoleda 1999: 256, lām. 86,2), Roses (Puig 1998: 191, lām. 4,2), al Camí de Sant Feliu de la Garriga (UE 4058, 5015) (Nolla, Casas i Prat en premsa) o a la fase II de l'Aubert (Folch 2012: fig. 317,9).

El tipus 3 es diferencia per assenyalar la presència d'un petit coll (figura 3,13). Paral·lels al Camí de Sant

Feliu de la Garriga (UE 4011, 5012) (Nolla, Casas i Prat en premsa).

El tipus 4 mostra un petit llavi triangular (figura 3,15) i tenim peces semblants a Vilauba (Castanyer i Tremoleda 1999: 255, lām. 88,6 i 274, lām. 106,1), al *castellum* (Burch *et al.* 2006: 82, fig. 76,6), Roses (Puig 1998: 191, lām. 4,2), Puig de les Muralles (Nolla i Casas 1997: 14, fig. 3,1 i 3), Camí de Sant Feliu de la Garriga (UE 4011, 5005) (Nolla, Casas i Prat en premsa) o en la fase I (segles VI-VII) de l'Aubert (Folch 2012: fig. 314,1).

El tipus 5 el dividim en 5a, de línies més rectes (figures 3,1, 3,14, 3,18 i 3,19), i 5b (figura 3,23), més arrodonides. En darrera instància, mostra un encaix molt lleugerament marcat per col·locar-hi una tapadora. Del 5a coneixem paral·lels a la fase VI de Roca Pelada (Empúries) (Linàs *et al.* 1997: 40,8), Camí de Sant Feliu de la Garriga (UE 2231, 3041, 4021) (Nolla, Casas i Prat en premsa) o fase II de l'Aubert (Folch 2012: fig. 317,5). Del 5b, Roses (Puig 1998: 189, lām. 2,4), Puig de les Muralles (Nolla i Casas 1997: 16, fig. 5,1 i 18, fig. 7,10) i fase I de l'Aubert (Folch 2012: fig. 314,3).

El tipus 6, semblant a l'anterior, de formes més arrodonides, llavi més curt i encaix per posar-hi la tapadora més marcat (figura 3,6). En coneixem de semblants al Puig de les Muralles (Nolla i Casas 1997: 15, fig. 4,2 i 16, fig. 5,2), Sant Julià de Ramis (Burch *et al.* 2006: 81, fig. 75,2 i 4 i 86, fig. 78,6 i 7), Camí de Sant Feliu de la Garriga (UE 4005, 4030) (Nolla, Casas i Prat en premsa) o a la fase II de l'Aubert (Folch 2012: fig. 317,6).

Afegim-hi una peça diferent, extraordinària des de molts punts de vista, única, una sitra decorada (figura 4). Pel perfil, amb el broc independent del recipient, hauria de correspondre a la forma II,1. La decoració a base d'impressions de petits cercles és ben coneguda en diferents llocs de les Gàl·lies i, més a la vora geogràficament parlant, a Barcelona en contextos clarament carolingis (Beltrán de Heredia 2006: 116-118, lām. 10; Triay 2012: 117-120). Marcaria, si la mostra ceràmica recuperada no ens enganya, el moment més avançat del context a l'entorn del 800.

Caldria ressenyar la pràctica inexistència de tapadores, sempre ben representades, i que caldria atribuir a l'atzar. La notable quantitat d'olles i urnes amb l'encaix, més o menys marcat, per encastar-les-hi, així ho fa pensar.⁶

Pel que fa als objectes metàl·lics, tal com s'ha vist (*supra*), el conjunt era numèricament escàs i, en general, molt genèric si deixem de costat una troballa excepcional, una petita grapa de bronze de dues puntes⁷ (figura 3,25), un objecte que s'ha de posar en relació amb l'abillament femení de l'època en determinats territoris del migdia de la Gàl·lia que, segons els experts, hauria estat el substitut de les

6. És interessant confrontar el material ceràmic que presentem amb el que hom localitza als territoris de més cap al migdia, a Barcelona, al Vallès i en altres àrees de la demarcació: Coll *et al.* 1997: 37-57; López *et al.* 2003: 41-65; Folch 2005: 237-254; Beltrán de Heredia 2006: 108-139; Roig i Coll 2013: 223-237, entre d'altres.

7. *Agrafes à double crochet* en la terminologia dels investigadors francesos (Feugère 2014: 267-270).

fíbules, agulles imperdibles, a l'hora d'impedir que determinades parts del vestit s'obriessin indecorosament. Convé recordar que també es van fer servir, en el mateix context cultural, per assegurar que la mortalla es mantingués convenientment ajustada damunt del cadàver (*agrafes de linceul*). Interessa assenyalar que es tracta d'un excel·lent indicador cronològic d'una enorme precisió entre el segle VII i el IX, amb un moment principal dins de la vuitena centúria. En coneixem alguns exemplars trobats a *Ruscino* que, en general, ofereix notables similituds amb els jaciments que estudiem (Feugère 2014: 267-270). Fins ara no se n'han assenyalat altres troballes al nostre país.

L'excavació va permetre recuperar nombrosos fragments de *tegulae* i d'algun *imbrex* cosa que ens obliga a pensar en l'ús d'aquestes peces a l'hora de cobrir els edificis on habitaven. És interessant comentar que no es tracta d'un fet general però tampoc estrany. Durant aquesta etapa històrica documentem tant la continuïtat tradicional del sistema romà (*tegulae* i *imbrices*), sempre a la baixa,⁸ com de branques, palla i fang que en alguns llocs són els únics documentats.⁹ Tanmateix, el material aplegat a Pontós ens mostra l'ús de peces de mòdul petit la utilització del qual vam assenyalar a l'"Edifici I" del *castellum* de Sant Julià de Ramis i que caldria atribuir a la darrera etapa de funcionament (Burch *et al.* 2006: 93-95).¹⁰

També es recuperà d'un *catillus*, la part mòbil d'un molí giratori, ja fora d'ús per una llarga utilització. De basalt i de color grisós, amb un diàmetre d'uns 40 cm, mostrava, a la part central, un forat ben definit amb un marcat ressalt exterior, que no travessava la peça. L'aspecte general recorda alguns altres molins trobats en jaciments de cronologia pròxima com Puig de les Muralles (Puig Rom) (Palol 2004: 74-77, fig. 114 i 115), l'Aubert (Vall d'en Bas) (Folch 2012: 541-547), Camí de Sant Feliu de la Garriga (Viladamat), inèdits, o *Ruscino*, amb peces ben semblants que es daten tipològicament entre el 500 i el 700 (o un xic més enllà) (Longuepierre i Savarese 2014: 179-200, especialment fig. 140).

Datar amb precisió aquest conjunt no és pas fàcil. Per una banda, la manca d'importacions ens condiciona fortament tal com ho fa, també, el context global massa poc nombrós per poder fer una comparació més acurada amb altres jaciments més

ben datats. Tanmateix, hi ha una sèrie d'indis que poden ajudar-nos en aquesta tasca. Tal com hem pogut constatar, les peces ceràmiques conservades tenen paral·lels més o menys pròxims en jaciments ben datats entre el segle VI i, sobretot, el VII i principis del VIII però amb algunes peculiaritats no pas fàcils d'explicar, si la mostra fos representativa, com l'abundància de morters i de tupins i gerres de boca trilobulada o amb brocs ben definits. Per l'altra banda, deixant a part la sitra decorada i un fragment d'una olla amb senzilla decoració impresa, la tipologia recuperada s'aparta del repertori propi dels segles IX i X d'aquestes terres (podeu veure repertoris a López *et al.* 2003: 41-65; Folch 2005: 237-254; Folch 2012: fig. 320; Roig i Coll 2013: 223-257). Afegim-hi la grapa de bronze identificada, una peça excepcional i amb una cronologia curta i molt precisa i, també de manera un xic més vaga, el *catillus* recuperat, amb nombrosos paral·lels en jaciments pròxims amb cronologies similars. Tot plegat ens serveix per a proposar una cronologia preferentment situada dins del segle VIII, amb unes arrels anteriors, com a mínim fixades dins de la segona meitat del segle VII (i, potser, darrer terç), i una perllongació potser puntual dins del segle IX, com podria assenyalar la sitra.

Algunes consideracions

Jaciments d'aquesta mena, desconeguts fa només uns pocs anys i cada vegada més freqüents, difícils d'identificar per la simplicitat dels vestigis i pel fet de trobar-se massa sovint directament per sota del nivell del sòl actual, permeten, nogensmenys, resseguir l'ocupació del camp després de l'ensorrament de la manera romana d'explotació agrària, un fet que cal situar *grosso modo* durant la segona meitat del segle V. Es tracta d'estacions petites i senzilles, d'una o unes poques famílies, disposades en la proximitat dels conreus, que mostren unes maneres de fer molt diverses, aprofitant, de vegades, estructures anteriors ja abandonades o cercant-ne el veïnatge o ocupant nous espais però que buscaven, sempre, la proximitat dels camins, de l'aigua, de conreus i pastures o altres condicions que fessin factible l'establiment d'un nou hàbitat. Es tracta d'hàbitats constituïts de cases molt senzilles, amb llars interiors, amb sitges d'emmagatzematge, espais de treball i de transformació comunals, i la proximitat d'una necròpolis on eren sebollits els difunts del grup, homes, dones i infants, sense cap temple (Roig 2009: 207-251; Nolla *et al.* 2016: 247-266).

Els indis d'una intensa activitat agrícola se'ns fan palesos a partir de les sitges, de les eines recuperades, dels morters rotatoris i dels vestigis recuperats (granes), amb una incidència important dels cereals de secà i de la vinya, en marcada continuïtat amb els períodes anteriors. La ramaderia, d'ovicaprins, preferentment, però també de suïds i bovins, tindria un valor significatiu en el context global de la producció de l'hàbitat, tal com posa de manifest la presència abundosa de restes òssies, la recuperació continuada d'esquelles i els clars indis de desforestació que s'interpreten sovint com a prova d'una important expansió de la ramaderia (Palet 1997; Ariño *et al.* 2004, 187-194;

8. Com al *castellum* de Sant Julià de Ramis (Burch *et al.* 2006: 93-95), a l'establiment rural de Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro) (Nolla *et al.* 2016: núm. 77, 389-394), a can Gelat (Aiguaviva) (Nolla *et al.* 2016: núm. 98, 413), a can Pelet Ferrer (Llagostera) (Nolla *et al.* 2016: núm. 118, 458-459), o a la fase final del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) (Nolla *et al.* 2016: núm. 126, 481-482), entre altres.

9. Com passa a l'establiment de l'Aubert (Garrotxa) (Nolla *et al.* 2016: núm. 97, 410) o a la fase visigoda de l'establiment de Vilauba (Nolla *et al.* 2016: núm. 133, 497-499). Al Vallès, aquesta manera de fer és pràcticament exclusiva (Roig 2009: 233).

10. En altres llocs, també en contextos tardans, s'assenyala la presència de tègules (i *imbrices*) de mida petita com a la fase tardana de la vil·la de la Pedrosa de la Vega (Palència) (Palol 1986: 26) o a Mèrida, a la zona de Morerías, en contextos de segle VIII i IX (Mateos i Alba 2000: 157). Un fet semblant se'ns fa avinent a Còrdova en cronologies avançades visigodes i dels moments inicials de l'emirat (Blanco 2014: 192).

Riera 2005: 99-107; Burjachs 2005: 25-33; López *et al.* 2008: 13-38; Folch 2012: 47-52, amb bibliografia). No són rars els vestigis de modestos tallers metal·lúrgics d'objectes de ferro i de bronze, de vegades de vidre, que confirmen les abundants escòries recuperades i altres senyals (Roig 2009: 216, fig. 12; Nolla *et al.* 2016: núm. 73, 371-372) (Mas Poc, a la Pera).

Aquests establiments que van anar evolucionant al llarg dels segles, a partir de la segona meitat de la cinquena centúria i inicis de la sisena, van colonitzar el territori i la recerca arqueològica ho va constatant de manera continuada un xic arreu. Com en tota obra humana, cada un d'aquests establiments tingué la seva història. Alguns van tenir una vida curta; altres van sobreviure més temps; en uns quants casos, haurien perviscut fins a l'actualitat. No tots s'han de datar del moment inicial d'aquest procés sinó que se n'establiren de nous a partir de l'abandonament d'alguns d'anteriors i de la necessitat d'ocupar nous espais com a conseqüència d'un cert creixement demogràfic¹¹ i/o per estratègia econòmica. Un detallat estudi sobre aquesta etapa històrica acabat de publicar confirmaria la generalitat d'aquest procés en aquest territori (Nolla *et al.* 2016: 262-266, especialment; també, Canal *et al.* 2015: 203-223). És cert que les dades són fragmentàries i que només de manera extraordinària tenim a l'abast tots (o quasi tots) els vestigis d'una determinada ocupació; i tanmateix, constatem que malgrat canvis i diferències puntuals, el conjunt respon a un mateix patró que es va adaptant a les noves circumstàncies. I convé recordar que, en moltíssimes ocasions, aquests vestigis se situen dins de pobles actuals o molt a la vora.

Aquest nou model de colonitzar el territori, sorgit de l'enfonsament del sistema vigent fins aleshores, que necessità adaptar-se a noves situacions, no va ser mai una estructura estàtica sinó que podia anar canviant al llarg dels anys i que va acabar, pel que fa a la Catalunya Vella, conformant la distribució actual de l'hàbitat. Tal com ja hem intentat explicar en alguna altra ocasió (Canal, Nolla i Sagrera 2015: 217-220), una part significativa dels pobles d'aquest territori, juntament amb alguns veïnats i algun mas aïllat, haurien nascut entre la darrerïa del segle v i el segle viii. Aquells que coneixem arqueològicament serien els que, com a conseqüència de determinades circumstàncies, haurien acabat desapareixent, sovint per desplaçar-se cap a altres llocs que oferien condicions millors. Recordem el cas clarificador de Vilauba (Camós), per la qualitat i quantitat de les dades, que ajuda a definir aquest procés i ens serveix d'exemple. L'abandonament de la vil·la que s'ha de situar dins de la segona meitat del segle v, no significà altra cosa que la creació d'un hàbitat modestíssim que ocupà un sector en el límit meridional del vell establiment romà. Aquells que hi habitaven continuaren conreant els camps i pasturant el bestiar, tal com havien fet els seus predecessors però des d'un altre espai residencial. L'àrea de transformació, el conjunt del *torcularium*,

ben obrat i eficaç, es bastí sobre les sòlides ruïnes de la vil·la abandonada, molts pocs metres cap al nord. Aquell petit nucli pagès evolucionà fins a definir un conjunt d'una certa sofisticació dins d'una modèstia general. I més endavant, hi hauria hagut un desplaçament cap a posicions més enturonades, cercant seguretat i control visual però continuant explotant la propietat. La vil·la carolíngia de Vilauba disposada en un lloc dominant i no gaire allunyat, assenyalaria l'establiment definitiu d'aquells pagesos (Castanyer i Tremoleda 1999: 161; Castanyer, Tremoleda i Dehesa 2011: 9-21). I potser encara més pròxim estructuralment parlant, seria el cas del jaciment de l'Aubert (Vall d'en Bas, la Garrotxa), un modest establiment rural amb una fase inicial tardoantiga i posteriorment carolíngia, ocupant el mateix lloc i explotant el terreny immediat. Finalment, aquell indret s'hauria abandonat per traslladar-se a una zona pròxima, ben a la vora, on s'alça, encara, la masia d'aquell nom (Folch 2012: 485-573).

Cada cop tenim més dades de troballes arqueològiques d'aquests moments un xic arreu del territori i que serien molt més nombroses si es pogués explorar arqueològicament el subsòl d'aquests pobles. El jaciment de la plaça dels Maristes de Pontós és una baula important d'aquesta cadena que troba la seva continuació en la primera referència escrita coneguda quan l'any 979 s'esmenta *Pontonos* com a *locus*, sinònim de vil·la, en ocasió de la donació que van fer a Santa Maria de Girona l'ardiaca Oliba (o Olibà) i son germà Sunifred dins del marc de la dotació d'un *xenodochium* que fou bastit a l'actual plaça dels Lledoners de la ciutat episcopal (Amich i Nolla 2011: 95-112), un alou *..in comitatu Bisuldunense, in loco nuncupato Pontonos* (Marquès 1993: doc. núm. 58, 146-147; Sobrequès *et al.* 2003: doc. núm. 456, 417-418).

Josep Casas
josep.casas@udg.edu

Josep M. Nolla
josep.nolla@udg.edu

Marc Prat
marc.prat@udg.edu

Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria (Institut de Recerca Històrica). Universitat de Girona

Rebut: 27-5-2016

Acceptat: 30-1-2017

11. Per a època tardoantiga, Nolla *et al.* 2016: 262-266 i plànols de les pàgines 251 i 254. Per a època carolíngia, Canal *et al.* 2004: 213-243, fig. 9 amb la identificació i localització, per al comtat de Girona, de 312 *uillae*.

Bibliografia

- AGELO, J. (2015). El Solsonès entre el segle VI i el IX: aportacions al coneixement i línies de recerca. A: *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Roda de Ter: 53-68.
- AMICH, N. M. i NOLLA, J. M. (2011). Caritat a la ciutat tardoantiga i carolíngia de Gerunda: els *xenodochia*. A: *Miscel·lània d'homenatge a Gabriel Roura i Güibas. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LII: 95-112.
- ARIÑO, E., GURT, J. M. i PALET, J. M. (2004). *El pasado presente. Arqueología de los paisajes en la Hispania romana*. Salamanca-Barcelona.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2006). Los contextos altomedievales de la plaza del Rei de Barcelona: la cerámica de tradición carolíngia (siglos IX-X). *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, 2: 108-139.
- BLANCO, R. (2014). Una ciudad en transición: el inicio de la Córdoba islámica. A: VAQUERIZO, D., GARRIGUET, J. A. i LEÓN, A. (eds.). *Ciudad y territorio: transformaciones materiales e ideológicas entre época clásica y el Altomedioevo*. (Monografías de Arqueología Cordobesa 20). Córdoba: 185-200.
- BURCH, J., GARCIA, G., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M., VIVÓ, D. i MIQUEL, I. (2006). *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El castellum*. Girona-Sant Julià de Ramis.
- BURCH, J., CASAS, J., COSTA, A., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., ROJAS, A., SAGRERA, J., VIVÓ, D., VIVO, J. i SIMON, J. (2010). La síntesi. A: NOLLA, J. M., PALAHÍ, L. i VIVO, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciutats. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: 7-188.
- BURJACHS, F. (2005). El territori d'Emporion i les seves dades paleoambientals. *Empúries*, 54: 25-33.
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2004). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval (II)*. (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 5). Girona.
- CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2015). Riculf i el precepte de l'any 959. Una visió del territori emporità al segle X. *Estudis del Baix Empordà*, 34: 203-223.
- CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M. i TREMOLEDA, J. (1990). *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana. I. Materials augustals i alto-imperials a les comarques orientals de Girona*. (Sèrie Monogràfica 12). Girona.
- CASTANYER, P. i TREMOLEDA, J. (1999). *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*. Girona.
- CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., DEHESA, R. (2011). De Vilauba a Villa Alba. L'hàbitat dels segles VI-VII dC de la vil·la romana de Vilauba (Camós, Pla de l'Estany). *Tribuna d'Arqueologia 2010-2011*. Barcelona: 9-21.
- COLOMEDA, N. (2003). *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència efectuada a la plaça Maristes (Pontós, Alt Empordà)*. Girona.
- COLOMEDA, N. (2004). Intervenció arqueològica d'urgència a plaça Maristes (Pontós, Alt Empordà). A: *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. La Bisbal d'Empordà: 365-366.
- COLL, J. M., ROIG, J., MOLINA, J. A. (1997). Contextos ceràmics de l'antiguitat tardana del Vallès. A: *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*. Actes de la Taula Rodona, Badalona 6, 7 i 8 de novembre. *Arqueomediterrània*, 2. Barcelona: 37-57.
- ENRICH, J. i SALES, J. (2015). La comarca de l'Anoia entre l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana. Poblament, organització territorial i algunes qüestions pendents. A: *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Roda de Ter: 23-33.
- FEUGÈRE, M. (2014). Les accessoires de l'habillement. A: RÉBÉ, I., RAYNAUD, Cl. i SÉNAC, Ph. (eds.). *Le premier Moyen Âge à Ruscino (Château-Roussillon, Perpignan, Pyrénées-Orientales) entre Septimanie et al-Andalus (viii-ix s.)*. *Hommages à Remy Marichal*. (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 35). Lattes: 263-270.
- FOLCH, C. (2005). La ceràmica de la Alta Edat Media en Catalunya (s. VIII-IX d. C.): el estado de la cuestión. *Arqueología y territorio medieval*, 12.2: 237-254.
- FOLCH, C. (2012). *Els territoris del nord-est de Catalunya durant l'alta edat mitjana (segles VI-XI dC): organització territorial i arqueologia del poblament*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- FOLCH, C., GIBERT, J. i MARTÍ, R. (2015). El Bages en els inicis de l'edat mitjana (segles V-IX): estat de la qüestió i noves propostes de recerca arqueològica. A: *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Roda de Ter: 34-42.
- GIBERT, J. (2011). *L'alta edat mitjana a la Catalunya central (segles VI-XI dC). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- LLINÀS, J., MANZANO, S., PUIG, A. M. i ROCAS, X. (1997). *L'excavació de la carretera de Sant Martí: un sector de l'entorn d'Empúries des de la baixa república a l'antiguitat tardana*. (Estudis Arqueològics, 3). Girona.
- LONGUEPIERRE, S. i SAVARESE, L. (2014). Les meules rotatives du haut Moyen Âge. A: RÉBÉ, I., RAYNAUD, Cl. i SÉNAC, Ph. (eds.). *Le premier Moyen Âge à Ruscino (Château-Roussillon, Perpignan, Pyrénées-Orientales) entre Septimanie et al-Andalus (viii-ix s.)*. *Homma-*

ges à Remy Marichal. (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne, 35). Lattes: 179-200.

LÓPEZ, A., FIERRO, J., ENRICH, J., ENRICH, J., SALES, J. i BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2003). Cerámica tardorromana y altomedieval en la provincia de Barcelona. Siglos VII-X. A: CABALLERO, L., MATEOS, P. i RETUERCE, M. (eds.). *Cerámicas tardorromanas y altomedievales en la Península Ibérica. Ruptura y continuidad*. (Anejos de Archivo Español de Arqueología, XXVIII). Madrid: 41-65.

LÓPEZ, J. A., LÓPEZ, L., PÉREZ, S. i MATEO, M. A. (2008). Historia de la vegetación en el litoral Norte de Girona entre los siglos VIII y XX d.C.: cambios climáticos y socioeconómicos desde la perspectiva paleoambiental. *Arqueología y Territorio Medieval*, 15: 13-38.

MARQUÈS, J. M. (1993). *Cartoral, dit de Carlemany, del Bisbe de Girona, s. IX-XIV*. Fundació Noguera. Col·lecció Diplomatari, 1 i 2. Barcelona.

MARTÍ, R. (2006). Del *fundus* a la *parrochia*. Transformaciones del poblamiento rural en Cataluña durante la transición medieval. A: SÉNAC, Ph. (ed.). *Villa 2. De la Tarraconense a la Marche Supérieure d'Al-Andalus (Ive-XIècles)*. *Les habitats ruraux*. Tolosa de Llenguadoc: 145-165.

MARTÍ, R. (2010). Ciudad y territorio en Cataluña en el siglo VIII. A: GARCÍA, A., IZQUIERDO, R., OLMO, L. i PERIS, D. (eds.). *Espacios urbanos en el occidente mediterráneo (s. VI-VIII)*. Toledo: 239-245.

MATEOS, P. i ALBA, M. (2000). De *Emerita Augusta* a Mérida. A: CABALLERO, L. i MATEOS, P. (eds.). *Visigodos y omeyas. Un debate entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media (Mérida 1999)* (Anejos de Archivo Español de Arqueología, XXIII). Madrid: 143-168.

NOLLA, J. M. i CASAS, J. (1997). Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses). A: *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles V-X)*. *Actes de la Taula Rodona. Badalona 6, 7 i 8 de novembre de 1996*. Arqueomediterrània 2. Barcelona: 7-19.

NOLLA, J. M., CASAS, J. i PRAT, M. (en premsa). El jaciment tardoantic del Camí de Sant Feliu de la Garriga (Viladamat, Alt Empordà). *Empúries*.

NOLLA, J. M., BURCH, J., PALAHÍ, L., AMICH, N. M., CANAL, E., CASAS, J., CASTANYER, P., SAGRERA, J., SUREDA, M., TREMOLEDA, J., VIVÓ, D. i VIVO, J., COSTA, A., PRAT, M., SIMON, J. i VARENNA, A. (2016). *Baix imperi i antiguitat tardana al sector nord-oriental de la província Tarraconensis. De l'adveniment de Diocleciana a la mort de Carlemany (284-814)*. Girona.

OLICH, I., ROCAFIGUERA, M. de, AMBLÀS, O., PRATDESABA, A. i PUJOL, M. À. (2015). Visigots i carolingis a Osona. Novetats arqueològiques des del jaciment de l'Esquerda. *III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central*. Roda de Ter: 14-22.

PALET, J. M. (1997). *Estudi territorial del Pla de Barcelona: estructuració i evolució del territori entre època iberoromana i l'altmedieval. Segles I aC - X-XI dC*. (Estudis i memòries d'arqueologia de Barcelona). Barcelona.

PALOL, P. de (1986). *La villa romana de la Olmeda de Pedrosa de la Vega (Palencia)*. *Guía de las excavaciones*. Palència.

PRATDESABA, A. (2015). *El procés de fortificació i reocupació del territori a Catalunya entre els rius Ter i Llobregat en època altmedieval i carolíngia*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.

PUIG, A. M. (1998). El jaciment de *Rhode* a la fi de l'antiguitat tardana. Contextos del segle VII dC a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà). *Pyrenae*, 29: 171-192.

RIERA, S. (2005). Canvis ambientals i modelació antropològica del territori entre l'època ibèrica i altmedieval a Catalunya: aportacions de la palinologia. *Cota Zero*, 20: 99-107.

ROIG, J. (2009). Asentamientos rurales y poblados tardoantiguos y altomedievales en Cataluña (siglos VI al X). A: QUIRÓS, J. A. (ed.). *The Archaeology of Early Medieval Villages in Europe* (Documentos de arqueología e historia 1). Vitoria-Gasteiz: 207-251.

ROIG, J. i COLL, J. M. (2013). Los *palatia* altomedievales del Vallès (siglos IX-XI): la aportación de la arqueología. A: BALLESTÍN, X. i PASTOR, E. (eds.). *Lo que vino de Oriente. Horizontes, praxis y dimensión material de los sistemas de dominación fiscal en Al-Andalus (ss. VII-IX)*. BAR International Series, 2525. Oxford: 223-257.

SANCHO, M. (2009). Aldeas tardoantiguas y aldeas altomedievales en la Sierra de Montsec (Prepirineo leridano): hábitat y territorio. *The Archaeology of Early Medieval Villages in Europe* (Documentos de arqueología e historia 1). Vitoria-Gasteiz: 275-287.

SANCHO, M. (2011). Assentaments rurals en zona de pla i muntanya: l'atomització del model (segles V-VIII). A: *Actes del IV Congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya. Tarragona 10-13 de juny de 2010*. Barcelona: 83-93.

SANCHO, M. (2015). De la Antigüedad Tardía a la Alta Edad Media en zonas de montaña: poblamiento y explotación de recursos en el Pirineo oriental. *Villa and domaine at the end of Antiquity and the Beginning of Middle Age*. (Studies on the Rural World in the Roman Period 8). Pau: 25-34.

SOBREQUÉS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. i ORDEIG, R. (2003). *Catalunya carolíngia. Volum V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona.

TRIAY, V. (2012). L'ocupació altmedieval de la Vilanova dels Arcs Vells. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la ciutat de Barcelona*, 8: 112-129.